

Наталія Глоба

Фольклорно-етнографічний нарис Олександра Боровиковського «Женская доля по малороссийским песням»

Стаття представляє інформацію про фольклорно-етнографічний нарис Олександра Боровиковського «Женская доля по малороссийским песням». О. Боровиковський був першим, хто вибрав і дослідив з багатого жанрового реєстру твори, які переважають в українському пісенному фольклорі – пісні про жіночу долю.

This article presents information about the folklore and ethnographic sketch of Alexander Borovikovsky «Women's fate in Malorossian song». A. Borovikovsky was the first who chose from the rich genre roster of folklore works and researched the dominating there songs about women's fate.

Як відомо, український фольклор, який увібрав в себе знання, досвід, пам'ять про минуле на різних етапах історичного розвитку, формувався упродовж багатьох століть. В його особливу галузь виокремились народні пісні. Перший дослідник епічно-пісенної творчості України Микола Цертелєв поставив українську народну пісню вище найталановитіших романів і поем, оскільки, як він відзначив, ці пісні демонструють «геній і дух народу» [8, с. 3].

Видатний історик, філолог, етнограф Михайло Максимович у 1827 році видав у Москві «Малороссийские песни» (127 пісень різного змісту), які згодом доповнювалися і перевидавалися у 1834 та 1849 рр. За словами Дмитра Дорошенка, передмова М. Максимовича до першого видання 1827 року була «свого роду літературним маніфестом, повним ентузіазму до народної української поезії» [2, Т. 2., Розділ 13].

У 1874–1875 рр. відомі історики Володимир Антонович і Михайло Драгоманов видали у Києві двотомник «Історичні пісні малоросійського народу».

Всі вищезгадані дослідники вивчали і подавали загальний аспект розвитку народної пісні.

А до теми жіноцтва в українській народній пісні вперше звернувся Олександр Боровиковський (1844–1905), який був юристом за освітою (спеціаліст з цивільного права і процесу). Його батько – відомий український поет та фольклорист – Левко Боровиковський. Тому захоплення народною піснею та інтерес до неї був не випадковим.

Вільнолюбиві настрої та демократичні симпатії О. Боровиковського проявилися на його професійному поприщі. Так у кінці 1870-х рр. він брав участь у багатьох судових процесах, захищаючи найнижчі верстви населення. Тоді ж він почав співпрацювати з журналом «Отечественные записки», де друкувалися його поетичні твори. Окремими збірками вірші поета не видавалися.

Серед найвідоміших поезій можна назвати: «Deo ignotus» («Невідомому богу»), «Ессе

Ното» («Се человек»), «На смерть Некрасова», «Похороны Достоевского», «Из украинских мотивов», «Посвящение в поэты», «К судьям», «Суд нынче мог бы хоть с балетом...» та ін. На жаль, літературна спадщина О. Боровиковського сьогодні майже невідома в Україні. Ще менше відома його наукова праця – фольклорно-етнографічна розвідка «Женская доля по малороссийским песням», яка вийшла у Петербурзі 1879 року в типографії О.С. Суворіна.

До музейного зібрання це видання потрапило з колекцією професора Григорія Коляди у квітні 1976 року.

Появі цієї книжки передував нарис «Женская доля по малоросійским песням», який Олександр Боровиковський написав ще зовсім молодим, у віці 20 років. Тут він вперше подав опис становища жінки в українському суспільстві через народнопісенну творчість. Ця праця згодом була опублікована Осипом Бодяньським в «Чтениях в императорском Обществе истории и Древностей Российских при Московском Университете» (1867) [9, с. 96–142]. Інтерес до цієї теми у О. Боровиковського не був випадковим – як проблема, саме у середині 19 століття, жіноче питання почало усвідомлюватися громадськістю. До нього зверталися у своїх творах Тарас Шевченко, Марко Вовчок, Іван Франко, Леся Українка, Ольга Кобилянська; тоді ж з'явилися перші наукові праці присвячені цьому питанню.

«Меня всегда поражали украинские песни, и даже больше чем музыкой – поэзией своего содержания... Украинские песни – это те сказочные слезы. Что каждая слеза – жемчужина...», – зазначає автор у передмові до своєї праці «Женская доля по малоросійским песням».

Сам нарис О. Боровиковського має три розділи: «Кохання», «Заміжжя», «Мати і діти», які відповідають найважливішим періодам жіночого життя: дівчина, дружина, мати.

Перед першим розділом автор поставив епіграф «Ой Боже ж мій, Боже, що ж тая любов може!... Ой хто не знає жениханнячка, той щастя

не знає ... Ой хто не знає жениханьчка, той не знає лиха!...», тим самим відзначаючи найсуттєвішу ознаку таких українських пісень, де оспіване кохання є водночас і великим благом і горем.

Природа та її явища завжди співзвучні стану закоханої душі. Дослідник зазначає, що для дівочих пісенних образів характерне біле личко, чорні брови, карі очі, руса коса; порівняння з пташкою, голубкою, калиною. Гордість козака – чорні вуса, а у піснях його порівнюють найчастіше з соколом і орлом. О. Боровиковський наголошує, що найвище над усе у цих піснях ставиться щирість кохання, а матеріальне багатство не користується співчуттям і прихильністю. Найбільше багатство чоловіка – молодість і здоров'я, а дівчини – краса та лагідність. Важливим у стосунках хлопця і дівчини є моральний аспект, у якому найнебажаніший – людський пересуд.

Другий розділ має назву «Заміжжя» з відповідним епіграфом: «Чи я в батька не дитина була? Чи я в батька не кохана була? Взяли мене повинчали, і світ мені зав'язали, така доля моя!», за яким автор робить попередній висновок «...свадебные песни далеко не отличаются беззаботностью, ни веселостью...».

Образ дівчини – нареченої у цих піснях порівнюється зі зламанною калиною і скошеною травою. Дівочий символ – розплетена руса коса, яку після заміжжя вона ховає під хусткою. О. Боровиковський акцентує увагу на образі порогу у народній пісні. Переступаючи рідний поріг, наречена залишає за ним свою свободу, рідних, звички і безтурботне життя. Майже всі пісні про заміжжя, як зазнає дослідник, сумні і журливі. Тут часто звучить мотив, коли дівчина виходить заміж далеко від дому на чужину, тоді її наречений у таких піснях – ревнивий і сердитий.

Третій розділ «Мати і діти» з епіграфом «Нема в світі правди, як рідная мати!», яким автор стверджує, що найсильніше почуття – материнське. Аналізуючи пісні цього розділу, О. Боровиковський зазначає: «...почти во всех песнях, изображающих материнское чувство, мать представляется вдовою... Песня решительно несочувствует второму браку...».

Спочатку у колискових піснях мати пророкує щасливу долю і майбутнє свої дитині. Слова сповнені ніжністю до дитини, яка для матері найкраща і найвродливіша. В свою чергу, пошана дітей до батьків була їх найвищим обов'язком.

Так само, як у першому розділі «Кохання», де дослідник пише про чари і прокляття, тут він говорить про великий вплив і силу материнського благословення і прокляття. Цікавим є та-

кож спостереження, що у піснях цього циклу мати має більший вплив на одруження сина, ніж на заміжжя дочки.

Загалом у нарисі «Женская доля по малороссийским песням» наведено фрагменти близько семидесяти українських народних пісень. Зміст окремих пісень автор просто переповідає, тексти кількох пісень надруковані повністю, а більшість пісень подані фрагментарно.

За їх уривками нами були встановлені назви таких народних пісень, які знав і використовував у своїй праці О. Боровиковський: «Ой не цвіти буйним цвітом», «Коло млина, коло броду», «Ой пішов милий за ліс», «Скажи, скажи, серце, правду», «По той бік гора, по сей бік гора», «Ой не ходи, Грицю» (Маруся Чурай), «Ой, зійди, зійди ти, зіронько вечірняя», «Лугом іду, коня веду», «Ой у полі три криниченьки», «Не співайте, півниченьки», «Ой не світи, місяченьку», «Ой чия то рута-мята», «Затопила, закурила сирими дровами», «Ледача невістка, ледача», «Чоловіче мій», «Гей, головонько ж моя бідная», «Чи я в лузі не калина була», «Ой спи, дитя, без сповиття», «Ой, ходи сон», «Ой, сів Христос та й вечеряти» (Лемківська колядка), «Засвистали козаченьки» («Засвіт встали козаченьки», Маруся Чурай), «Ой кряче, кряче та й чорненький ворон», «Летіла зозуля» та ін. (Загалом двадцять три пісні) [5]. На жаль, деякі із пісень, уривки яких надруковані у праці О. Боровиковського, напевно, вже зовсім втрачені, а деякі, як ми бачимо, збереглися і перевидаються по сьогоднішній день.

Слід зазначити, що нарис надрукований російською мовою, а тексти пісень – українською. З приводу можливості їх перекладу автор зазначає наступне: «Едва ли в какомнибудь языке есть столько нежных слов для выражения любви, как в малорусском. Переводит украинские песни даже на такой близкий язык, как великорусский, нет никакой возможности». Характеризуючи тексти цих пісень, О. Боровиковський водночас подає нам найхарактерніші ознаки особливостей менталітету української жінки: сердечність, щирість, працелюбність.

Олександр Боровиковський дуже скромно оцінив свою працю: «...это -юношеский опыт привести в последовательную связь поэтические мотивы народных малорусских песен про женскую долю» [3, с. 3]. Водночас він був першим, хто вибрав і дослідив з багатого жанрового реєстру твори, які переважають в українському пісенному фольклорі – пісні про жіночу долю. Тому його праця і сьогодні є цінним науковим джерелом на шляху вивчення українського фольклору.

1. *Гринченко Б.* Литература українського фольклору. 1777–1900. Опыт библиографического указателя. Б. Д. Составил Гринченко / Борис Гринченко. – Чернигов, 1901. 2. *Дорошенко Д.* Нарис історії України / Дмитро Дорошенко. Т. 1–2. – К., 1991. 3. Женская доля по малороссийским песням. Очерк из малороссийской поэзии А. Боровиковскаго. – СПб.: Тип. А. С. Суворина, 1879. 4. *Максимович М.* Малороссийские песни, изданные М. Максимовичем / М. Максимович. – М., 1827. 5. На-

родні перлини. Українські народні пісні. – К.: Дніпро, 1971. 6. *Танцюра Г.Т.* «Жіноча доля в народних піснях» / Г. Т. Танцюра – Х., 1930. 7. Українська літературна енциклопедія. Т. 1. – К.: Головна редакція української радянської енциклопедії імені М. П. Бажана, 1988. 8. *Цертелев М.* «Опыт собрания старинных малороссийских песен» / М. Цертелев. – СПб, 1819. 9. Чтения в Императорском Обществе истории и Древностей Российских при Московском Университете. – 1867. – № 4.

Тетяна Ємець

Олена Пчілка – визначна діячка українського руху другої половини ХІХ – початку ХХ століть

Громадська діяльність Олени Пчілки не менш вагома, ніж її мистецьке та наукове надбання. Сформувшись під впливом українофільства ХІХ століття, в подальшому вона справила значний вплив на політизацію українського руху початку ХХ століття.

The public activity of Olena Pchilka is no less important than her artistic and scientific heritage. Having been formed under the influence of Ukrainophilia of the 19th century, subsequently she made a significant influence on politicization of the Ukrainian national movement at the beginning of the 20th century.

Митець, науковець та громадська діячка, сестра Михайла Драгоманова та мати Лесі Українки – Ольга Петрівна Косач (Олена Пчілка) була «дочкою» своєї епохи.

Сучасні дослідники називають цю епоху українським ренесансом. Хоча, слід зауважити, що ХІХ століття було також епохою наростаючої асиміляторської потуги Російської імперії. Самодержавні владарі почали забувати про необхідність улещувати малоросів, натомість все чіткіше проголошували свої права, що згодом оформились у формулу «не было, нет, и быть не может», викладену у сумнозвісному Валуєвському циркулярі щодо української мови. Але, як оптимістично зазначає далі І. Дзюба, саме ХІХ століття заговорило про Україну не лише в минулому, а й у теперішньому та майбутньому часі: «Відомо: не крик немовляти, а козацький сміх Котляревського сповістив про народження нової української літератури, спадкоємиці славних століть» [2, с. 4].

Значною віхою у національному відродженні була недовга шістнадцятимісячна діяльність Кирило-Мефодієвського товариства. Воно проголошувало своїми гаслами боротьбу за соціальне й національне визволення слов'янських народів, серед них і українців. Програма «першої організації українського руху» – Кирило-Мефодієвського товариства – була утопічною, але як політична орієнтація виявилася плідною, тому що, на думку філософа М. Поповича, проголошуючи єднання з сербськими, болгарськими, чеськими, хорватськими, російськими й поль-

ськими патріотами, «українська нація цим заявляла про свою рівність серед рівних» [5, с. 53].

У подальшому український рух набув форми Громадівського руху. Громади стали закономірним продовженням справи Кирило-Мефодієвського товариства. Тим більше, що започатковували у 1859 р. першу, петербурзьку, Українську Громаду звільнені із заслання кириломефодіївці М. Костомаров, В. Білозерський, Т. Шевченко та П. Куліш. Програма цієї Громади була поміркованою, обмежувалась здебільшого культурно-просвітницькою діяльністю – виданням книжок, журналів, проведенням вечорів.

У 1861 р. в Києві виникла своя Громада, куди увійшли близько 200 осіб (студенти та викладачі Київського університету св. Володимира та місцева інтелігенція). Саме київська Громада організувала в 1861 р. масові маніфестації на вшанування пам'яті Тараса Шевченка під час перепоховання його в Україні.

Слідом за Києвом засновуються Громади в Полтаві, Чернігові, Харкові, Єлисаветграді та Одесі. Їхня діяльність зосереджувалася на створенні мережі недільних шкіл для неписьменних й дослідженнях у сфері етнографії, філології та історії.

Як зазначав філософ В. Горський: «Продовжуючи справу Кирило-Мефодієвського товариства, громадівці здійснюють на рівні філософської рефлексії виокремлення України як суб'єкта історичного процесу із суверенними культурними запитами» [1, с. 250].

Олена Пчілка – літератор (поет, автор прозо-